

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

На правах рукопису

Шепель Любов Федорівна

**РОЛЬ РОБІТНИЧИХ ФАКУЛЬТЕТІВ УСРР
В ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ (20-ті рр.)**

07.00.01 - Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ-1996

00760212 (1)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі історії культури українського народу
Інституту історії України НАН України

Науковий керівник - кандидат історичних наук, ст.науковий
співробітник Ткачова Л.І.

Науковий консультант - доктор історичних наук, професор
Резніт О.П.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
Кульчицький С.В.
- кандидат історичних наук, доцент Головка М.Л.

Провідна організація - Український державний педагогічний
університет імені М.П.Драгоманова

Захист відбудеться "26" квітня 1996 р. о 14⁰⁰ годині на
васіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.17.01 для захисту
дисертацій в Інституті історії України Національної Академії наук
України за адресою: 252001, м.Київ, вул. М.Грушевського, 4,
Інститут історії України НАН України

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Інституту
історії України НАН України /вул. М.Грушевського, 4/

Автореферат розісланий "25" березня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор історичних наук

Шип Н.А.

I. Загальна характеристика та основний зміст дисертації.

Актуальність теми. Сьогодні, коли Україна утверджується як незалежна держава, відбувається формування національної самосвідомості, посилюється інтерес до історичного минулого. Перетворення, що відбувається в суспільстві, немислимі без виходу держави на якісно новий рівень підготовки спеціалістів з урахуванням історичної практики і досвіду. Цим визначаються стратегічні напрями в політиці держави, скеровані на соціально-економічне і духовне відродження суспільства. В зв'язку з цим актуальності набуває вивчення та осмислення загальних закономірностей культурного процесу 20-х рр. в цілому і особливостей, пов'язаних з національним та культурним життям України.

20-ті рр. – складний період в історії української інтелігенції. Саме в ці роки відбулося кількісне зростання її лав за рахунок інтенсивної підготовки спеціалістів з робітничо-селянського середовища. Водночас були знищені колишні традиції формування інтелігенції з представників різних соціальних верств шляхом відбору найталановитіших і найздібніших. Основною соціальною політикою щодо формування нової інтелігенції став вузьокласовий підхід, чим було закладено багато майбутніх проблем, не розв'язаних і у наш час.

Радянській владі необхідна була нова інтелігенція, як за своєю соціальною природою, так і за ідеологічними принципами. Проблему підготовки нових спеціалістів потрібно було вирішити в найкоротші строки. Радянізація інтелігенції вирішувалася багатьма шляхами, почасти суперечливими, драматичними, а то й відверто репресивними.

Базою формування інтелігенції у 20-ті рр., як і до революції, залишалася вища школа. Одним з основних завдань реорганізації системи вищої освіти була пролетаризація соціального складу студентст-

ва. Позитивною рисою цього процесу стала демократизація освіти, доступність її для тих верств, які до революції були позбавлені можливості навчатися. Разом з тим влада вдавалася до дискримінації представників непролетарських верств. Вузькокласовий підхід при формуванні студентства призвів до зниження якісного рівня інтелігенції.

У цьому зв'язку набуває значення вивчення, науковий аналіз і узагальнення досвіду в справі підготовки спеціалістів з різних галузей знань із робітників та селян через робітничі факультети, які у 20-ті рр. відігравали вирішальну роль.

Цей досвід має як позитивні, так і негативні наслідки. Він, по-своєму, специфічний і унікальний, має практичне значення особливо в сучасних умовах культурного відродження, переходу суспільства до ринкової економіки, коли без підготовки та перепідготовки відповідних кадрів, оволодіння ними навиками і законами ринку неможливо вирішити завдання, що стоять перед державою. Він допомагає при визначенні засад державної соціальної політики щодо спеціалістів, оскільки побудова цивілізованої держави неможлива без створення висококваліфікованих кадрів спеціалістів.

Тому обрана для дослідження тема має соціальне, наукове та практичне значення.

Предметом даного дослідження і наукового узагальнення є організація народної освіти робітників і селян через систему робітничих факультетів в Українській СРР у 1920-ті роки.

Політика держави вимагала рішучих і швидких заходів, спрямо-

ваних насамперед на підготовку і формування відданих УІ кадрів спеціалістів шляхом збільшення питомої ваги робітників і селян у навчальних закладах. Вузи було віддано в розпорядження робітників та селян, однак скористатися можливістю, наданою новою владою, щастило далеко не всім. Основна маса пролетарської молоді не мала відповідної освітньої підготовки, що була б основою для продовження навчання в системі вищої освіти. З метою ліквідації цієї прогалини державою був зроблений дійовий крок щодо створення робітничих факультетів, які мали тимчасовий характер, що відповідав певному періоду життєдіяльності суспільства. Ця форма навчання була викликана необхідністю оволодіти в короткі строки необхідними знаннями і виробити відповідні навички для оволодіння програмою вузів. Створені при вищих учбових закладах, вони стали їх невід'ємною складовою частиною, органічною ланкою навчального процесу. Завданням робітничих факультетів стало також здійснення необхідного в інтересах держави впливу на внутрішнє життя інститутів, зміни соціального складу студентства підготовки в найкоротші строки реального поповнення для вузів.

Хронологічні межі дисертації обумовлені тим, що саме в досліджуваний період була створена нова, якісно, відмінна від попередніх поколінь, робітничо-селянська інтелігенція. З початком періоду становлення та зміцнення економічних та виробничих відносин, перебудови господарства, здійснення культурних перетворень на першому місці постали завдання підготовки кадрів спеціалістів різних галузей, ідейно переконаних у правильності політики правлячої більшовицької партії і радянського уряду, які практично б могли зробити внесок у справу творення нових суспільних відносин.

Стан наукової розробки проблеми.

Осмислення процесу змін в галузі культурного будівництва, яке здійснювалося новою владою, розпочалось в процесі її становлення та зміцнення. Історична наука, що розвивалась одночасно з перетворенням самого суспільства, не могла достатньою мірою проаналізувати всі проблеми цього багатогранного процесу. Історіографія даної проблеми свідчить, що вже на початку 20-х рр. було зроблено перші спроби вивчення діяльності Наркомосу УСРР, який здійснював керівництво всіма сферами культурного життя. В цей час з'явилися публікації, автори яких обґрунтовували заходи партії і уряду в справі будівництва вищої школи і, зокрема, робітничих факультетів. Їх авторами були переважно самі учасники цих подій і державні діячі.

Одним з перших питання підготовки спеціалістів розглянув у своїх публікаціях нарком освіти республіки Г.Ф.Гринько¹. Його праці містять цінний фактичний матеріал і статистичні дані, висвітлюють процес становлення професійно-технічної освіти і соціального виховання у вищій школі. Висвітлюються ці процеси у піднесеному стилі, факти лише констатуються, критичний аналіз відсутній.

Інтерес викликають праці відомого організатора робітничих факультетів в Україні, державного діяча, вченого й педагога, який займав у 1921-1928 рр. посаду заступника наркома освіти республіки Я.П.Ряпо. Ним написано цілий ряд наукових праць з питань народної

¹ Гринько Г.Ф. Очередные задачи советского правительства в области просвещения. - Харьков, 1920; Його ж. Хозяйственные основы советского культурного строительства. - Харьков, 1921; Його ж. Чергові завдання радянського будівництва в царині освіти. - К., 1920.

освіти, багато з яких присвячені саме темі робітфаків¹. В них автор, перебуваючи під впливом постанов партійних і державних органів, докладно висвітлює проведення наборів, з пафосом аналізує успішність слухачів, розповідає про організацію навчально-виховної роботи, матеріальне становище і побут слухачів. Однак, він часто й ідеалізує ці процеси, не завжди об'єктивно аналізує кількісні та якісні результати зробленого у процесі творення на шляху заснування робітничих факультетів в Україні.

В середині 20-х рр. з розвитком та розширенням мережі робітничих факультетів з'явилися перші праці, в яких зроблено спробу узагальнити досвід роботи окремих робітфаків². Однак, у них питання якості змісту їх діяльності згадувалися лише побіжно. Вільш детальному аналізу навчально-виховної роботи на робітничих факультетах присвячено книгу професора Я.В.Столярова³, який, як і більшість вчених на той час, був прихильником лабораторно-бригадного методу навчання. Незважаючи на відсутність у цій роботі теоретичних узагальнень, у ній, зокрема, наведено цінні фактичні матеріа-

1 Ряпко Я.П. Реформа высшей школы на Украине в годы революции /1920-1924/; Сб. статей и докл. - Харьков, 1925; Його ж. Рабочее образование на Украине и его ближайшие перспективы: Докл. на II Всеукр. съезде по рабочему образованию. - Харьков, 1925; Його ж. Советская профессиональная школа, ее место и значение в системе просвещения и в нашем народном хозяйстве. - Харьков, 1925; Його ж. Система народної освіти на Україні: Соціальне виховання, професійна освіта й наука. - Харків, 1926.

2 Грунський М. Рабфак Київського інституту народної освіти /1923-1925 рр./ - К., 1926.

3 Столяров Я.В. Организация учебно-методической работы в институтах. - Харьков, 1925.

ли, що дають можливість певною мірою відтворити і зрозуміти зміст навчальних планів та програм, побудови методичної роботи на робітфаках.

В ці ж роки співробітниками НКО УСРР у співдружності з викладачами робітфаків був розроблений ряд навчальних посібників та навчальних планів¹.

Значний матеріал про практичну діяльність робітфаків України міститься в працях М.Авдієнка², Я.Звігальського та М.Іванова³. Автори використовують емпіричні дані з метою показу кількісного збільшення робітфаків, аналізу їх соціального, партійного, національного складу, висвітлюють навчально-методичну роботу. При цьому слід зазначити, що в цих роботах, як і у вказаних раніше, наведено багато цифрових даних, що нерідко мають суперечливий характер.

Загальною особливістю публікацій періоду 20-х рр. є гостра їх дискусійність, полеміка, інформативність у викладенні матеріалу, підпорядкованість політиці правлячої більшовицької партії. Але ці публікації започаткували процес нагромадження конкретного історичного матеріалу, який допомагає в осмисленні та історичній оцінці подій, що відбувалися в досліджуваній період.

У наступні десятиріччя в Україні не було видано жодної роботи з досліджуваної тематики. Історія робітничих факультетів не знайшла належного відображення в узагальнюючих історичних працях та монографіях з питань культурного будівництва.

З середини 50-х рр. ситуація змінилася. Зміна політичної обстановки в країні сприяла активізації досліджень в галузі суспільних наук. Проблема підготовки кадрів знову опинилася в колі інтересів дослідників. Для них стали доступними численні матеріали,

1 Навчальні плани робітфаків. - Х., 1926.

2 Авдієнко М.О. Народна освіта на Україні, - Х., 1927.

3 Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. - Х., 1927.

якими раніше вони не могли користуватися. Проте автори робіт, які вийшли у цей час, аналізували історичні процеси з вузько-партійних позицій, показували діяльність В.І.Леніна в галузі культурного будівництва навіть в тих аспектах, до яких він не мав ніякого відношення, а роль КПРС, компартії України в справі створення кадрів спеціалістів розглядалася як незмінно "керівна і спрямовуюча".

Процеси становлення та розвитку української культури за роки нової влади відображено в колективній монографії, підготовленій під керівництвом П.П.Гудзенка¹. В одному з її розділів автори висвітлюють стан вузів в республіці, підготовку педагогічних кадрів і відзначають, що робітфаки були найважливішим каналом у справі "пролетаризації" вищої школи, відігравали певну роль у здійсненні політичного впливу на студентство. Автори цих і раніше названих монографій наводять багато статистичних даних, але вони у багатьох випадках розбіжні. Це було наслідком використання літератури 20-30-х рр., в якій це мало місце. Таких хибне позбавлені й ґрунтовні монографії І.Д.Золотоверхого² та Г.Д.Діденка³.

Більш детально аналізувалося питання створення і діяльності робітничих факультетів у працях, присвячених формуванню кадрів інтелігенції⁴. Автори цих праць роблять висновок, що поява робітничих факультетів була викликана необхідністю прискореної підготовки робітників та селян з метою їх подальшого навчання у вузах.

Окремі аспекти діяльності робітфаків у досліджуваний період розглядаються в роботах, присвячених розвитку народної освіти. До таких

1 Розвиток української культури за роки Радянської влади. - К., 1967.

2 Золотоверхий Г.Д. Становлення української радянської культури /1917-1920 рр./. - К., 1961.

3 Діденко Г.Д. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства. - Киев, 1962.

4 Курносев Ю.О., Бондар А.Г. У навчанні та праці: Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. - К., 1964.

робіт можна віднести монографію Г.І.Ясницького¹ та колективну працю дослідників Інституту педагогіки, підготовлену під керівництвом А.Г.Бондар².

В цей період був виданий ряд робіт, автори яких намагались показати вплив робітничих факультетів на формування соціального складу студентів вузів взагалі³. Проте і в цих дослідженнях основну увагу знову ж таки було зосереджено на висвітленні діяльності компартії, заходах уряду, спрямованих на розвиток вищої школи. Автори обґрунтовують і відстоюють історичну необхідність створення робітфаків з метою здійснення політичного впливу на життя навчальних закладів, лишають при цьому поза увагою питання оволодіння професійними знаннями.

Результатом вивчення проблеми створення кадрів власної інтелігенції був і вихід монографій відомих спеціалістів у галузі культури, в яких значною мірою висвітлено проблеми створення робітфаків⁴.

1 Ясницький Г.І. Развитие народно́й освіти на Україні /1921-1932 гг./ - К., 1965.

2 Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967 рр. - К., 1967.

3 Українська Радянська Соціалістична Республіка. - К., 1965; Народное образование в СССР 1917-1967 гг. - М., 1967; Очерки истории высшего медицинского образования и научных медицинских школ на Украине. - Киев, 1965.

4. Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. - Киев, 1966; Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. - К., 1965; Вілоцерківський В.Я. Комуністична партія - організатор культурної революції на Україні / 1926 - 1937 рр. / - Х., 1965; та ін.

Вони становлять науковий інтерес насамперед наявністю великого фактичного матеріалу, хоча оцінки та висновки на сьогоднішній день певною мірою вже застарілі.

Близькою до досліджуваної проблеми є монографія М.А.Бистрова¹. У ній робітникам присвячений окремий розділ, в якому зазначалось, що вони були новою формою навчання і залучення робітників та селян для подальшого їх навчання у вищих навчальних закладах і забезпечували їм загальноосвітню підготовку. Робітники України автор розглядає в контексті розвитку робітників в СРСР. На зміст та висновки цього дослідження суттєво вплинуло тодішнє розуміння проблем, пануючі на той час стереотипи.

До чергового ювілею - 50-річчя революції - з'явилось ще одне дослідження з історії вищої школи УРСР, підготовлене колективом авторів під керівництвом В.І.Пітова - "Вища школа Української РСР за 50 років"². В цій праці значну увагу приділено досліджуваній проблемі - робітничим факультетам. Широко залучивши архівні джерела, документальні матеріали, автори показали становлення та розвиток вищої школи в Україні, глибше, ніж у попередніх роботах, розкрили причини та мету створення робітничих факультетів, як складової частини системи народної освіти, показали організацію навчально-виховного процесу, заходи держави в питаннях матеріального забезпечення робітниківців, а також навели значну кількість нових статистичних даних.

Досліджувану проблему певною мірою відтворено у виданнях, при-

1 Бистров М.А. Керівна роль КП/б/У в галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму /1917 -1937 рр./ - К., 1974.

2 Вища школа Української РСР за 50 років /1917-1967 р./: У 2-х ч. - К., 1967.

свячених ювілейним датам окремих вузів¹. Висвітлюючи їх історію, автори розповідали про робітничі факультети при них, їх діяльність і місце в житті вузів.

Окремі дані щодо досліджуваної проблеми знаходимо і у нарисах з історії обласних партійних організацій. Однак, не відкидаючи їх права на місце в історіографії, слід зазначити, що партійні автори часто обмежувались фрагментарними статистичними відомостями без достатньої оцінки наведених фактів і подій, що цілком відповідало меті таких досліджень.

В історичній науці є й спеціальні дослідження, які конкретно присвячені історії створення та розвитку робітничих факультетів. Серед них слід особливо виділити монографію Н.М.Катунцевої². Використовуючи численні джерела, документальні та архівні матеріали, автор доводила необхідність запровадження цієї форми навчання робітників та селян, показала процес створення та розвитку робітфахів, розкрила проблеми класового та партійного принципів їх комплектування, висвітлила організацію навчально-виховного процесу в зв'язку із завданнями підготовки нових спеціалістів, відтворила матеріальне становище і умови побуту слухачів. Н.М.Катунцева є автором першої узагальнюючої розробки історії робітничих факультетів РРФСР,

1 Днепропетровский горный институт им.Артема 1899-1949. - Днепропетровск, 1949; Харьковский государственный университет им.А.М.Горького за 150 лет. - Харьков, 1955; Історія Київського університету, 1834-1959. - К., 1959; 150 лет Харьковскому ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственному институту им.В.В.Докучаева /1816-1966/. - Киев, 1966; Одесский политехнический институт. Краткий истор.очерк /1918-1966 гг./ - Киев, 1968; Харьковский политехнический институт. - Харьков, 1985.

2 Катунцева Н.М. Роль рабочих факультетов в формировании интеллигенции в СССР. - М., 1966; Как создавались в СССР кадры специалистов. М., 1969; Опыт СССР по подготовке интеллигенции из рабочих и крестьян. - М., 1977.

де досить повно висвітлено аспекти їх діяльності. В ІІ працях дано вичерпну характеристику всіх типів робітфаків, наведено приклади по окремих республіках колишнього СРСР, зокрема Україні, відомості про кількісний, соціальний, національний склад слухачів.

Серед дисертаційних досліджень, що розкривають історію створення та діяльності робітничих факультетів України, слід відзначити роботу Н.К.Титової¹, написану в історико-партійному плані. Автор дослідження на значному фактичному матеріалі, використовуючи архівні документи, показує діяльність партійних та державних органів по створенню мережі робітничих факультетів у республіці. Багато місця в роботі приділено створенню партійних осередків на робітфаках, діяльності громадських студентських організацій, здійсненню заходів по матеріальному забезпеченню робітфаків, залученню на робітфаки кваліфікованих педагогічних кадрів і проведенню навчально-методичної роботи. Це перше в Україні узагальнення, де досліджувана проблема висвітлена досить широко, але питання, пов'язані з організацією і діяльністю робітничих факультетів, розглядаються з точки зору партійно-державного керівництва їх діяльності.

Останнім часом відбулися позитивні зрушення у вивченні та об'єктивному висвітленні історії культури України періоду 20-х рр. З'явилися нові праці, присвячені проблемам інтелігенції, в яких розглядаються особливості формування тоталітарної системи, вплив держави на сферу культури, дослідники звертаються до проблеми українізації, національно-культурного життя, використовують нові документи. До таких слід віднести дослідження колективу

¹ Титова Н.К. Деятельность КП/б/У по созданию и развитию рабочих факультетов на Украине /1921-1929 гг./ - Дисс. ... канд. ист. наук. - Харьков, 1976.

авторів "Історії української інтелігенції"¹. Автори розглядають проблеми культурних перетворень крізь призму впливу сталінізму, що сприяє поглибленню знань про особливості розвитку культури 20-30-х рр., без чого неможливо оцінити процеси, що відбувалися.

Заслужовує на увагу українська зарубіжна історіографія. Це, насамперед, праці Є.Пастернака та І.Лисяка-Рудницького², які проникливі ідеєю національного відродження України і містять відмінний - від усталеного в радянській історіографії - погляд на культурні процеси 20-х рр. Підсумовуючи історіографічний огляд літератури, слід відмітити, що, незважаючи на те, що окремі аспекти даної теми висвітлені, проблема в цілому не вивчена всебічно і комплексно. Тому вона і обрана темою дисертаційного дослідження, яке є фактично першим в українській історіографії науковим узагальненням з цього питання, що й визначає його новизну.

Методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові принципи об'єктивності та історизму, за якими вивчення і узагальнення історичних подій можливе виключно на основі науково-критичного аналізу як архівних, так і опублікованих джерел. Лише такий підхід дає змогу не тільки з'ясувати як і коли відбувалися ті чи інші події, але й виявити закономірності досліджуваних історичних подій та явищ. Цій же меті сприяло використання в роботі і проблемно-хронологічного методу, що дозволило автору викласти матеріал в логічно-завершеній і послідовній формі.

¹ Нариси історії української інтелігенції /перша половина XX ст./:

У 3-х кн. /С.І.Вілокін, О.Д.Бойко, Г.С.Брега та ін./ - К., 1994.

² Пастернак Є. Україна під більшовиками/1919-1939/. - Торонто, 1979;
Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х т. /Центр дослідж. історії ім.П.Лисяка Канадського Ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. - К., 1994.

Мета та основні завдання дослідження. Виходячи з актуальності обраної теми та ступеня її розробки у вітчизняній історіографії, дисертант здійснює комплексний аналіз і узагальнення наявного і вперше виявленого матеріалу, що дозволило дослідити і зробити висновки відносно різних аспектів історії створення та розвитку робітничих факультетів в радянській Україні в 20-ті рр., показати їх роль у справі підготовки кадрів спеціалістів з робітників та селян, розкрити причини стратегічних прорахунків та помилок, що перешкождали здійсненню намічених планів, призводили до ідеологічного тиску.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- на основі історіографічного аналізу дати оцінку стану розробленості проблеми, виявити перспективи подальшого її вивчення;
- показати об'єктивну необхідність виникнення робітничих факультетів в соціально-економічній ситуації, що склалася в республіці на початку 20-х рр.;
- виявити і проаналізувати концептуальні основи соціальної політики радянської держави та правлячої комуністичної партії щодо робітничих факультетів, охарактеризувати рівень втілення в життя цих основ партійно-державними структурами та проаналізувати їх наслідки;
- дослідити та узагальнити досвід створення системи робітфаків різних профілів, розглянути географію їх розміщення;
- виявити основні принципи комплектування робітфаків за соціальними, партійними, національними ознаками;
- висвітлити питання, пов'язані із створенням матеріальної бази робітфаків, матеріальним становищем слухачів, забезпеченням викладачами;

- на основі аналізу як загальних закономірностей, так і специфічних особливостей, характерних для України, висвітлити науково-педагогічну діяльність, розкрити історію становлення та організації навчального процесу на робітничих факультетах.

Джерельна база дослідження. Основу джерельної бази дисертації склали архівні документи. В роботі використані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України /ЦДАВО України/. Це документи Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів /ф.1/, Ради Народних Комісарів /ф.2/, Вищої ради народного господарства /ф.34/, Народного комісаріату освіти України /ф.166/, Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції /ф.539/, Ради професійних спілок України /ф.2605/, особистого фонду Я.П.Ряппо /ф.4805/. Значну цінність для автора мали стенограми нарад з питань освіти, звіти, протоколи засідань Наркомосу України та його структурних підрозділів, листування з питань організації навчального процесу, матеріального забезпечення слухачів. Ці матеріали дають змогу проникнутися атмосферою, духом того часу, допомагають відтворити явища і процеси, що відбувалися, зрозуміти суть принципів партійного та класового відбору слухачів.

Із документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України /ЦДАГО України/ використано матеріали фонду І/описи 6, 7, 20/, що висвітлюють політику ЦК КП/б/У в галузі народної освіти та професійної підготовки кадрів спеціалістів. Це зведені звіти, листування, довідки, доповіді з окремих питань, що стосуються досліджуваної проблеми.

В Київському обласному державному архіві використано фонди /142, 144, 292, 385, 708, 709, 710, 1043/ відділу народної освіти, обласної контрольної комісії, окрплану, Київської губпрофради, облпрофради,

Київської окружної Інспектури народної освіти, в яких зафіксовано історію створення мережі робітфаків на Київщині та їх роль у формуванні спеціалістів.

В Державному архіві м.Києва вивчено фонди Київського політехнічного інституту /ф.308/. Матеріали його містять відомості про якісний та кількісний склад робітфаку КПІ, про організацію навчально-виховної роботи, позаурочну діяльність студентських організацій.

Важливу групу джерел складають опубліковані збірники документів з проблем культурного будівництва та освіти в Україні¹, щорічні збірники².

Однак, вказані збірники не можна вважати за повноцінне джерело, тому що вони мають серйозні вади в підборі документів, основні з яких - заідеологізованість і тенденційна односторонність матеріалів, що давала змогу підтвердити лише досягнення в справі підготовки нових спеціалістів.

Важливе значення для дослідження мали центральні, республіканські, місцеві газети та журнали, які друкувалися в 20-ті рр. Періодика містить багато фактичного матеріалу, який не увійшов до інших джерел, допомагає відтворити реальну атмосферу того часу.

1 Культурне будівництво в Українській РСР: Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду, 1917-1960: Зб. документів. У 2-х т. - Т.І. - К., 1960; Культурне будівництво в Українській РСР, 1917-1927: Зб. документів і матеріалів. - К., 1979.

2 Культурне будівництво Української Радянської Соціалістичної Республіки /Стат.довідник/. - К., 1940; Досягнення Радянської України за 40 років /1917-1957/: Стат.зб. - К., 1957; Народна освіта на Україні. Установи професійної та політехнічної освіти: Стат. зб. - К., 1929; Україна: Стат. щорічник на 1929 р. - Х., 1929; УСРР в цифрах /Стат. довідник - К.; Х., 1935.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній з урахуванням сучасних досягнень історичної науки здійснено узагальнюючий аналіз процесу створення та діяльності робітничих факультетів в УСРР в 20-ті рр. При цьому основну увагу зосереджено на раніше не досліджених та малодосліджених аспектах підготовки кадрів інтелігенції для різних галузей господарства шляхом створення нової форми навчання робітників та селян - робітничих факультетів.

В дисертації по-новому аналізуються процеси, пов'язані з формуванням інтелігенції, яка стала об'єктом цілеспрямованої і жорстко заідеологізованої соціальної політики держави, що базувалася на абсолютизованому класовому підході. Одночасно підкреслюється, що останній визначав організаційні форми підготовки кадрів спеціалістів, методи навчання, принципи комплектування, спричинився до утвердження командно-адміністративних методів управління, моральних та ідейних деформацій. У дисертаційному дослідженні вперше введено в обіг раніше не опубліковані і недосліджені архівні документи, що містять нові факти та статистичні дані. У роботі переглянуто поширену в історичній літературі оцінку соціально-політичних та культурних процесів, переоцінено ряд положень і висновків, пануючих в історіографії протягом десятиліть.

Використання методів історичного аналізу та синтезу у висвітленні історичних явищ та процесів дозволило виділити загальні закономірності в розвитку досліджуваного об'єкта.

Основні положення, які виносяться на захист.

- наявність достатніх інтелектуальних та духовних сил у суспільстві - одна з обов'язкових передумов його поступального розвитку й прогресу. Інтенсивність соціальних процесів у 20-х рр. вимагала швидкого створення нової інтелігенції, яка дістала назву робітничо-селянської і соціалістичної;

- освітня політика в УСРР, що формувалася протягом 20-х рр., підпорядковувалась реаліям формування унітарної держави та практиці побудови тоталітарно-бюрократичного соціалізму. Створення нових кадрів спеціалістів стало об'єктом особливої уваги правлячої більшовицької партії, підпорядковувалося класовому принципу, який визначив специфіку організаційних форм, методів навчання та комплектування, політику щодо "старої інтелігенції" і, як наслідок, призивів до створення за короткий проміжок історичного часу нової соціалістичної інтелігенції;

- в досліджуваній період склалася певна система підготовки нових спеціалістів, однією з ланок якої стали робітничі факультети. Створення та діяльність робітфаків як одного з основних каналів для підготовки робітничої та селянської молоді для вступу до вузів і підготовка власних кадрів спеціалістів для нового суспільства стало складовою частиною державної політики, спрямованої на забезпечення соціально-класового складу та кількісних показників, що привело до деформування процесу виховання нової інтелігенції, було відходом від загальнолюдських цінностей у бік класових, значно вузких та обмежених;

- вирішення в найкоротші строки проблеми створення кадрів спеціалістів привело до необхідності зосередити на робітфаках певні матеріальні кошти. Складна соціально-економічна ситуація в Україні не сприяла вирішенню поставлених завдань. Труднощі матеріального характеру, як і ідейні розходження з багатьох питань, негативно впливали на підготовку спеціалістів, їх кваліфікацію, професійну орієнтацію;

- наслідком процесів, які відбувалися у досліджуваній період, стало послідовне витіснення з усіх сфер старої інтелігенції, заміна її новою, яка згодом була поступово зведена до рівня "прошарку". Разом з тим, незважаючи на всі збочення, освітня політика, сформована в УСРР, за своїм характером та масштабами не мала аналогів і залучала величез-

ні маси простих людей, які дістали реальний доступ до знань.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження і складається зі вступу, двох розділів, п'яти параграфів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг рукопису 158 стор.

Зміст дисертації. У вступі обґрунтовано актуальність теми, хронологічні межі, показано ступінь наукової розробки проблеми, визначено методологічні основи дослідження, мету і завдання дисертації, розкрито теоретичне і практичне значення роботи, подано характеристики джерел, відображено апробацію результатів дослідження та показано його практичне значення.

В розділі I - "Проблема підготовки спеціалістів із робітників і селян у 20-ті рр." - розглядається соціально-економічна ситуація, що склалася в Україні на початку 20-х рр. та стан з кадрами спеціалістів, викладаються основи партійно-державної політики щодо вирішення проблеми з кадрами спеціалістів. Відзначається, що з перемогою більшовицької влади у 1917-1920 рр. розпочалося будівництво нового суспільного ладу, який з часом набув характерних рис тоталітаризму. З початку 20-х рр. на порядку денному постало чимало проблем, які вимагали негайного розв'язання. Однією з них стала проблема підготовки кадрів спеціалістів для всіх галузей народного господарства, від вирішення якої залежала відбудова зруйнованої економіки, реалізації соціальних, політичних завдань, подальшого культурного розвитку.

Автор відзначає, що для розв'язання відповідальних завдань, поставлених партійно-радянським владою, необхідний був тривалий час, протягом якого потрібно було вирішити цілий ряд проблем, зумовлених як об'єктивними причинами, так і соціально-економічною ситуацією, що існувала в республіці, враховуючи при цьому палке прагнення народу до національно-культурного відродження /С.29-43/.

Поряд із залученням та використанням старих спеціалістів, яких

реально виявилось замало, було поставлено завдання формування нових кадрів з числа робітників та селян, які повинні були отримати відповідну освіту. Це завдання у 1921 р. й було висунуто новою владою, доля якої повністю залежала від його розв'язання. Передбачалось готувати у вищих навчальних закладах республіки в найкоротші строки кадри з основної соціальної маси суспільства - робітників та селян. Для того, щоб створити таких спеціалістів, необхідно було робітників та селян, які бажали здобути вищу освіту, підготувати до навчання у вузах. Щоб зробити реальним вже продеклароване право на навчання, було створено робітничі факультети.

Шляхом поширення робітфаків передбачалося докорінно змінити соціальний склад студентства вузів, реально забезпечити право робітничо-селянської молоді, яка мала професійний досвід і стаж роботи, на першочерговий вступ до вузів, здійснювати ідеологічний вплив на все студентство.

У дисертації показано, що діяльність робітфаків, як одного з основних каналів підготовки робітничої молоді для вступу до вузів і створення власних кадрів спеціалістів для нового суспільства, була складовою частиною загальнодержавної політики. Приклад цього - перші декрети, які проголошували рівність національного розвитку всіх народів країни. Цей період в історії України отримав назву "культурної революції", відродження, коли спалахнула творча енергія мас і вперше український народ міг розраховувати на певну підтримку державних структур. Згідно з прийнятою Конституцією УСРР, декретами Раднаркому та Постановами Наркомосу УСРР, які закріпили право робітників та селян на отримання освіти, в республіці почала здійснюватись реформа вищої школи. Одночасно з наступною реорганізацією структури вузів втілювався в життя принцип політичного завоювання вищої школи. При цьому бралися до уваги лише ті сторони цього про-

цесу, що збігалися з більшовицькими настановами, спрямованими на підготовку якомога більшої кількості спеціалістів з трудового народу.

Таким чином, виконання цих невідкладних завдань було покладено передусім на робітничі факультети, їх створення і подальший розвиток вважалися першочерговими у політиці більшовицької партії.

У другому розділі дисертації. - "Становлення і розвиток системи робітничих факультетів" - досліджується процес становлення та діяльності нової форми навчання для робітників і селян - робітфаків, їх комплектування за соціальним та партійним принципами. Значне місце відводиться висвітленню матеріальної бази робітфаків, забезпечення їх викладачами, розглядаються основні аспекти навчально-виховної та громадської роботи.

У дисертаційному дослідженні доводиться, що планомірне будівництво робітфаків в Україні почалося з 1921 р. відповідно до декрету Раднаркому УСРР від 7 березня 1921 р./С.63-99/.

Заходи нової влади з самого початку створення цієї нової форми навчання трудящих зумовили перш за все надмірну ідеологізацію робітничих факультетів. Цей принцип було закладено в самих нормативних документах, він знайшов своє відображення в питаннях комплектування контингенту слухачів, викладачів, в самій системі управління, організації робітфаків. Цілком закономірно, що центральне місце в роботі по створенню робітфаків відводилося насамперед їх комплектуванню за соціальним і партійним принципами, а в зв'язку з проведенням політики "українізації" - із урахуванням національності слухачів.

У роботі підкреслено, що розгортання перших робітфаків найактивніше проходило в Києві, Харкові, Одесі, що пояснюється наявністю в цих містах значної кількості промислових підприємств з багатотисячними робітничими колективами, які стали основною базою формування нових кадрів радянських спеціалістів. В цих містах діяли вищі нав-

чальні заклади, при них відкривались робітфаки. Періоди мирного перепочинку в ході визвольних змагань були в історії робітфаків лише початком їх становлення та пошуків організаційного упорядкування. Якщо в ці роки відкриття робітфаків носило стихійний, епізодичний характер / наприклад, виникнення робітфаку в Одесі у 1920 р./, то в подальшому цей процес відбувався організовано, під безпосереднім керівництвом більшовицької партії і пролетарської держави.

Вирішення завдань по підготовці спеціалістів вимагало поліпшення матеріальної бази та становища слухачів. Прийняті державними, партійними, громадськими організаціями постанови та рішення про матеріально-технічне забезпечення робітфаків в умовах зруйнованого народного господарства не завжди могли бути виконані. В 20-ті рр., коли основні державні кошти асигнувались для розвитку провідних галузей економіки, республіка не могла задовольнити матеріальні потреби слухачів. Однак, враховуючи важливість завдань, покладених на робітфаки, уряд робив чимало для поліпшення матеріального становища.

Автор відзначає, що серед багатьох проблем, які виникли в досліджуваній період, слід особливо відзначити проблему забезпечення робітфаків кадрами викладачів. Труднощі матеріального порядку, як і ідейні розходження з багатьох питань, відбивалися і на викладацькому складові, де педагоги належної кваліфікації становили незначну частину.

У дисертації показано, що саме в організації та проведенні навчально-виховної роботи спрацьовував механізм, який дозволяв вчорашнім робітникам та селянам, що проявляли ентузіазм та палке прагнення здобути освіту, прилучатись певною мірою до досягнень цивілізації - науки, культури, а згодом брати участь у забезпеченні духовного потенціалу суспільства, в необхідності якого вони були глибоко переконані, намагалися вкласти свій інтелект в побудову справедливого суспільства. Завданням навчально-виховної роботи на робітфаках було підви-

щення загальноосвітнього рівня знань слухачів, виховання з них активних борців за пролетарську державу.

Таким чином, узагальнений і проаналізований матеріал дозволив автору зробити висновок, що одним із істотних недоліків у складанні навчальних планів, програм і використання їх у навчальному процесі була відсутність координації діяльності. Питання розробки навчальних планів і програм вирішувалися безпосередньо на місцях не силами викладачів, які мали в цій справі досвід і професійні навички, а теоретиками Наркомосу, які емпірично визначали теоретичний рівень знань майбутніх слухачів / ІІ5-І25/.

Тому й не дивно, як доводиться у дисертації, що в пошуках нових методів викладання припустилися багатьох помилок, тому що слухачі робітфаків були учнями особливого типу. З одного боку, це були люди з відповідним життєвим досвідом, виробничими навичками, які мали волю і бажання отримати знання, а з другого - з досить слабкою навчальною підготовкою, відсутністю найменших навичок роботи з книгою, конспектування матеріалу тощо.

Автор показує, що виходячи з специфіки організації робітфаків, принципів їх комплектування, особливого значення надавалося так званій партійно-виховній роботі. З цією метою було створено партійні та комсомольські осередки / І39-І44/.

Робота по створенню, розвитку та поширенню робітфаків, винайденню нових форм і методів навчання, матеріального забезпечення в цілому носила позитивний характер і мала певну віддачу. Ця форма навчання, що не один раз підкреслює дисертант, досить успішно допомогла не одному поколінню молоді, яке отримало освіту і поповнило лави інтелігенції України.

У висновках підведені підсумки дослідження, зроблені узагальнен-

ня, підкреслюється, що розглянутий в дисертації період був складний і суперечливий. Всі ці суперечності знайшли дзеркальне відображення і в справі підготовки кадрів спеціалістів.

Встановлення монополії партії в сфері ідеології підпорядкувало вирішення питань підготовки спеціалістів інтересам пролетарської держави.

Виникнення робітничих факультетів було обумовлене об'єктивними потребами, пов'язаними з порушенням наступності в системі освіти між середньою та вищою ланками внаслідок ліквідації загальноосвітньої школи, необхідністю термінової підготовки робітників та селян з метою їх вступу до вузів; прагненням більшовицької влади до зміни соціального та партійного складу студентів вищих навчальних закладів, впливом на внутрішнє життя вузів.

Робітфаки стали засобом, який надавав реальну можливість робітникам і селянам одержати необхідну спеціальну освіту. Позитивним моментом в організації цієї форми навчання було й те, що протягом короткого часу певні знання отримували дорослі люди, які вже мали виробничий стаж і професійну підготовку.

Поряд з цим робітфаки відіграли роль і, не лише позитивну, в процесі послідовної заміни старої інтелігенції новою, радянською. Наслідком процесів і явищ, які мали місце у досліджуваній період, виявилася заміна інтелектуального потенціалу національної еліти, яка на основі "класових переконань" пізніше була зведена до рівня промарку. Ставлячи на місце носіїв загальної духовності народу поспіхом підготовлених висуванців, партія, уряд створили умови для швидкого виховання слухняних виконавців, вузьких спеціалістів, які сприймали життя тільки в межах власності професії, позбавлених значною мірою внутрішньої культури. Одночасно з фізичним і соціальним знищенням багатьох носіїв культури відбувався процес знищення духовності шля-

хом заміни загальнолюдських моральних цінностей вузькокласовими. Поряд із створенням і утвердженням нового ладу руйнувалися національна культура. Спеціалісти формувались, як правило, із малоосвіченого, недостатньо культурного населення. Основними критеріями, які враховувались при зарахуванні до вищих навчальних закладів, були соціальне походження і партійність. Рішення, що приймалися правлячою партією та державою в питанні підготовки кадрів спеціалістів, не могли компенсувати розрив у спадковості культурних традицій, негативно впливали на професійні якості нової інтелігенції, рівень культури суспільства взагалі.

Нові спеціалісти отримували вищу освіту, не маючи, як правило, середньої, оволодівали знаннями на робітфаках, які не могли порівнятися з існуючими раніше гімназіями та реальними училищами. З вчорашнього робітфаківця у вузах намагалися якнайшвидше підготувати спеціаліста, який не міг протягом навчання на робітничому факультеті отримати належну загальноосвітню підготовку.

Практичне значення дисертації визначається постановкою проблеми та недостатньою її розробкою. Основні положення й висновки, фактичний матеріал можуть бути використані при написанні узагальнюючих і спеціальних праць з історії культури, інтелігенції. Дані дослідження можуть використовуватись при підготовці спеціальних курсів з історії України у вузах і середніх навчальних закладах. Результати дослідження можуть бути корисними при організації різноманітних курсів та інших форм навчання по підготовці кадрів для практичної діяльності в умовах переходу до ринкових відносин.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалась на засіданні відділу історії культури українського народу інституту історії України НАН України. Теоретичні положення, висновки, узагальнення, практичні рекомендації були використані у виступах на наукових конференціях та в публікаціях.

Список опубликованных научных работ.

1. Рабочие факультеты - важный путь формирования кадров социалистической интеллигенции на Украине // Актуальные вопросы исторической науки: Сборник материалов городской научной конференции молодых ученых, посвященной 60-летию образования СССР. 21-22 декабря 1982 г. - Киев, 1982. - с.70-71.
2. Проблема підготовки кадрів спеціалістів в УСРР з робітників і селян /20-ті рр. XX ст./ - К., 1995. - 33 с.

Шепель Л.Ф. Роль рабочих факультетов УССР в подготовке специалистов /20-е гг./. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - История Украины. Институт истории Украины НАН Украины, Киев, 1996.

Диссертацией является рукопись. В работе на основе широкого круга источников, преимущественно архивных, исследована история возникновения и развития системы рабочих факультетов в УССР в 20-е годы, динамика их роста и численности слушателей. Проанализована политика правящей коммунистической партии и государства по отношению к рабфакам, рассмотрены основные принципы их комплектования, материальное положение слушателей, процесс идеологизации учебно-воспитательной работы. Показаны результаты деятельности рабфаков.

Shepel' L.F. The Role of Worker's Faculties of the Ukrainian SSR in education of specialists in the 1920-s. The dissertation for a degree of Candidate of Historical Sciences - speciality 07.00.01 - History of Ukraine. Institute of History of Ukraine (National Academy of Sciences). Kiev, 1996.

The dissertation is the manuscript. This work is focused on the history of appearance and development of the system of worker's faculties in Ukrainian SSR in the 1920-s. The author analyzes the politics of the ruling Communist party and the Soviet State towards worker's faculties. The main principles of their functioning, the dynamics of their growth, changes in composition and living standart of students, the process of ideologization of workers' faculties are searched as well. The author analyzes the results of their activity.

Ключові слова: інтелігенція, спеціалісти, культура, робітфак /робітничий факультет/.

L. Shefel

Курс: 4-й. Тема работы: Формирование ИСР в условиях индустриализации 1920-х гг. Дисциплина: История Украины. Специальность: 07.09.01 - История Украины. Институт истории Украины НАН Украины, Киев, 1996.

В работе на основе анализа архивных документов, периодической печати, опубликованных источников исследованы особенности формирования ИСР в условиях индустриализации Украины в 1920-е гг. Рассмотрены вопросы организации и деятельности ИСР в различных отраслях промышленности. Проанализированы условия труда работников ИСР в различных отраслях промышленности. Рассмотрены основные достижения в области формирования ИСР в различных отраслях промышленности, проведено сравнительное изучение условий работы ИСР в различных отраслях промышленности.

Степан Л.В. The Role of Worker's Institutes in the Ukrainian SSR in the 1920s. The dissertation for a degree of Candidate of Historical Sciences - speciality 07.09.01 - History of Ukraine. Institute of History of Ukraine (National Academy of Sciences). Kiev, 1996.

The dissertation is the author's. This work is focused on the history of appearance and development of worker's institutes in Ukraine in the 1920s. The author analyzes the conditions of the working conditions of their functioning, the system of their growth, changes in composition and living standards of workers, the process of socialization of workers' families and the role of the state in the development of worker's institutes.

Написано до друку 19.07.96 Формат 60x84 1/16
Ум.друкарк. 0,9 Обл.друкарк. 1,0
Тираж 100. Зам. 157 1996р. Визначений
Поліграф.-цт Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

L. Hlef

AB 34.428